

ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 911.9.502.4

Степан СТОЙКО, Дарія КРУК

ПОТЕНЦІЯЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ ТА БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ КАРПАТ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ Й ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

З'ясована роль гірських ландшафтів Карпат у формуванні субетносів лемків, бойків, гуцулів. Показане значення територіяльно значних об'єктів природо-заповідного фонду для збереження їх етнічних особливостей, матеріальної культури, історичної пам'яті. Для збереження місцевостей, в яких відбувалися визначні історичні і культурні події, запропоновано нові категорії заповідних територій: ландшафтно-меморіальні парки та ландшафтно-історичні пам'ятки.

Характерною особливістю сучасного техногенного етапу цивілізації є ускладнення взаємозв'язків між суспільством і природою унаслідок зростання антропогенного впливу на взаємопов'язані блоки біосфери: літосферу, гідросферу, атмосферу, педосферу, біотосферу, соціосферу. Тому охорона довкілля розглядається нині в широкому екологічному, економічному та соціальному контексті як охорона біосфери в розумінні В. Вернадського [1]. Далекоглядний натураліст, В. Вернадський ще на початку ХХ століття відзначав, що техногенно озброєна людина виступає у функціонуванні біосфери як „нова геологічна сила“. Біосфера функціонує як планетарна соціоекосистема. Отже, пріоритетним завданням інтегральної охорони довкілля є не лише збереження природної спадщини та відповідних для неї екологічних умов, але, на нашу думку, й підтримання життєво важливого географічного середовища для історичного процесу етногенезу та культурного прогресу соціуму. При такому підході до охорони довкілля в Україні важливого значення набуває нова парадигма збереження не лише природних, а й окультурених ландшафтів, в яких споконвіку відбувався розвиток українського етносу та з котрим тісно пов'язані його історія і культурне життя.

**Ландшафтні системи, їхнє екологічне,
етнографічне та соціальне значення**

Історія суспільства свідчить, що багатівіковий розвиток цивілізації був завжди поєднаний з ландшафтною оболонкою Землі. Його споконвічна екологічна й економічна залежність від географічних ландшафтів була двостороння. З одного боку, людина, використовуючи природні ресурси ландшафтів, забезпечувала свої матеріальні потреби, а з другого — відчувала всебічний вплив природи на формування духовної сфери. Осмислюючи складні взаємозв'язки між живою і неживою природою, людина вчилася логічно мислити, збагачувалася знаннями про довкілля, що сприяло розвитку її пізнавальної, а згодом культурної, наукової та емоційної сфери.

Належну оцінку всебічного значення природного середовища на розвиток суспільства в історичному плані дав у своїх працях відомий історик і етнолог Л. М. Гумільов [2, 3]. З цього приводу він відзначав: „Залежність людства від природи, що його оточує, точніше від географічного середовища, не заперечувалася, хоча міра цієї залежності розцінювалася різними вченими по-різному“ [2, С. 61].

Концепція ландшафту як елемента географічного середовища зародилася ще в XVII столітті [16] і, згідно з вимогами життя та розвитком природничих наук, поступово поглиблювалася. До XIX століття ландшафт трактувався лише з пейзажних позицій як певний краєвид на поверхні Землі. І лише наприкінці XIX-го століття, коли було започатковано ландшафтно-географічний підхід до вивчення природного середовища, ландшафт став розглядатися як територіальна одиниця із властивими йому природними умовами та ресурсами.

З розвитком екології та системної оцінки природо-територіальних комплексів ландшафт став трактуватися як просторовий геокомплекс, тобто як функціональна геосистема. Такій системі властиві прямі і зворотні зв'язки між блоками живої і неживої природи та відповідні біогеохемічні процеси.

Українським Карпатам, які відзначаються значним фізико-географічним розмаїттям, властива не лише складна ландшафтна, а й специфічна етнографічна структура. На їхній території живуть горяни, які належать до трьох етнічних груп: гуцулів, бойків, лемків (рисунок). Їхній побут та етнографічні особливості описані в численних працях [4, 5, 6, 7]. Доведено, що ці субетноси — історично давні соціуми, які психологічно, екологічно й економічно пов'язані з гірськими ландшафтами, де сформувалися, в яких відзначаються певною пристосованістю, життєвою стійкістю, відповідним консерватизмом, а отже, і антиасиміляційною здатністю. Завдяки такій особливості етнічних груп підтримується духовний і культурний потенціал гірського населення. Тому так важливо зберегти цей потенціал у системі заповідних територій, зокрема в біосферних резерватах, національних природних і регіональних ландшафтних парках, котрі охоплюють як природні, так і окультурені ландшафти з наявними тут поселеннями.

Тотальний режим і державна власність на природні ресурси, депортація різних етносів у колишньому СРСР дестабілізували споконвічну прив'язаність людей до рідної землі, вплинули негативно на їхню відповідальність за збереження природних багатств та участь громадськості у справі охорони природи.

У даний період у межах соціально-економічної перебудови у країні проводиться приватизація земельного фонду, що є запорукою потенці-

яльного відновлення відповідальності власника землі за її долю, а також

запорукою природоохоронної активності громадян.

Рис. Розташування великих природо-заповідних територій в Українських Карпатах (Карпатський біосферний заповідник — 6; національні природні парки: 3 — Ужанський; 4 — Сколівські Бескиди; 5 — Синевир; 7 — Карпатський; 8 — Гуцульщина; 9 — Вишницький; регіональні ландшафтні парки: 1 — Верхньо-Дністровські Бескиди; 2 — Надсянський). Території етнічних груп: I — лемки; II — бойки; III — гуцули.

Існуючий у наш час монокультурний напрям у сільському й лісовому господарствах є причиною денатуралізації природного середовища та формування монотипних ландшафтів. Площа непорушених природних ландшафтів повсюдно скорочується. Етнологи довели, що у формуванні етносів важливе значення має розмаїття ландшафтів, яке забезпечує для життя різні види природних ресурсів. При денатуралізації природних ландшафтів існує загроза впливу монотипного довкілля на процес етногенезу, який проходив у минулому в різноманітному географічному середовищі, що сприяло формуванню різних етнічних груп. Саме тому перед природо-заповідним фондом стоїть завдання зберегти розмаїття природних ландшафтів, щоби таким чином не лише сприяти підтриманню біологічного розмаїття, а й зберегти етнографічні джерела нації, пов'язані з природним та окультуреним довкіллям.

Багатопланове завдання заповідних об'єктів щодо збереження природної спадщини висвітлене у спеціальній природоохоронній літературі та

Законі про природо-заповідний фонд. Воно полягає у збереженні біологічного, фітоценологічного та ландшафтно-екологічного розмаїття для підтримання еволюційного потенціалу та біогеохемічних процесів у біосфері. Важливим є також завдання підтримання екологічного балансу для забезпечення сталого розвитку. Виходячи з голістичних позицій у природознавстві, А. Краукліс [15] трактує ландшафт ще ширше — як екологічну, економічну та соціальну (гуманістичну) реальність. У такому контексті ландшафтознавство та екологія наближаються за своїми завданнями. На їх межі формується нині екологія ландшафтів (екологічне ландшафтознавство), яке має певне значення для територіальної охорони природи. Застосовуючи методи цієї нової галузі науки при формуванні мережі природно-заповідного фонду, ландшафт слід оцінювати не лише з екологічних і географічних позицій, а й в аспекті етнографічному, культурному та історичному. Адже в географічному середовищі відбувається історичний розвиток та етногенез суспільства, формуються характерні особливості різних етнічних груп, розвивається їхня культурна сфера, відбуваються соціальні та політичні події. Етнічні корені народу криються у навколишній природі, в любові до рідної землі як матері-годувальниці. Тому одним із важливих завдань природо-заповідного фонду є збереження етнографічної спадщини.

Під етнографічною спадщиною розуміється духовна і матеріальна спадщина, завдяки якій упродовж історичного періоду проходила еволюція окремих етнічних груп, сформувалися їхні побут, господарська інфраструктура, релігійна культура, народні традиції і звичаї, фольклор, місцеві говори або діалекти та інші характерні особливості.

В історії різних народів по-різному проявляється вплив географічного середовища на формування етносу. Українці, життя яких було пов'язано із сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами лісових та лісостепових ландшафтів у південно-східній частині Європи, характеризуються прадавньою хліборобською культурою високого рівня, що констатував ще грецький історик Геродот. Саме завдяки цій культурі наш етнос відзначається особливою прив'язаністю до рідної землі, а отже, здатністю протистояти асиміляції. Яскравим доказом такої прив'язаності є історична доля горян в Українських Карпатах, які, незважаючи на тисячолітню відірваність від Матері-України, зберегли рідну мову, релігію, етнічну самобутність. У цьому плані недостатньо уваги приділено у природо-заповідному фонді охороні природних і окультурених ландшафтів, сприятливих для етногенезу та необхідних для збереження етнографічної й історико-культурної спадщини [6, 7, 8, 9, 13]. Тому зупинимось на цих завданнях. Нині в багатьох цивілізованих країнах проявляється значний інтерес до відродження етнографічної спадщини, духовної і матеріальної культури окремих етнічних груп. Це питання особливо актуальне для України, де ще збереглася чітка вираженість окремих субетносів у Карпатах, на Поліссі та в інших регіонах.

Значення природно-заповідного фонду для збереження етнічної і культурної спадщини

Природо-заповідний фонд Карпат включає дев'ять категорій особливо охоронних об'єктів, в тому числі сім — природного походження. Серед них територіально найбільшими є природні заповідники, біосферні

резервати, національні природні та регіональні ландшафтні парки. За винятком заповідників, усі згадані категорії охоплюють як природні, так і окультурені ландшафти з поселеннями, в яких проживають різні субетноси. Відзначимо, що в біосферних резерватах виділені три функціонально відмінні зони: заповідна, буферна, транзитна або господарська. Остання є територіально найбільшою і призначена для підтримання сталого розвитку та збереження історико-культурної спадщини. Подібне зонування є і в національних природних парках. Загальна площа згаданих особливо охороняє територій в Карпатах становить 228853 га. Розглянемо їхні можливості щодо збереження етнічної та історико-культурної спадщини (рис.).

Ужанський національний природний парк (39159 га). Розкинувся у західній частині Закарпаття у верхів'ї басейну р. Уж. Парк є складовою частиною Польсько-Словацько-Українського біосферного резервата „Східні Карпати“ (208089 га), який у 1999 р. Комісія МАБ ЮНЕСКО внесла в міжнародну мережу біосферних резерватів. З етнографічного погляду Ужанський парк цікавий тим, що на його території лежить 20 сіл, у яких живе етнічна група лемків чисельністю близько 15 тис. осіб.

Лемки заселяють обидва схили Бескид між річками Сяном та Попрадом (Словаччина). У Словаччині живуть компактно на Пряшівщині, в Польщі — в місцевості до села Біла Вежа. За гіпотезою етнографів, назва лемків походить від давньослов'янського імені Лемко. Самоназва їх — русини або лемаки. Найбільша група лемків, 130 тис. осіб, що населяла прилеглі Польські Бещади, після Другої світової війни в 1947 р., під час так званої операції „Вісла“, польською комуністичною владою, за згодою тоталітарного режиму колишнього СРСР, була насильно депортована [8, 13]. Ці трагічні події підірвали етнічні, культурні та економічні основи життя усієї етнічної групи. Тому нині важливим етнографічним та моральним завданням є збереження субетносу лемків, який проживає в Українських Карпатах.

Історія, господарська інфраструктура, духовна та матеріальна культура лемків описані у праці В. Кубійовича [4] та спеціальній монографії „Лемківщина. Матеріальна культура“ [5]. Лемки відрізняються духовною та матеріальною культурою, говором від інших українських етнічних груп. Як відзначає В. Кубійович, їм властиві прив'язаність до рідних Бескидських гір та своєрідний консерватизм у способі життя, і тому вони зберегли свою самобутність, не піддалися асиміляції. Певну роль у цьому розумінні відіграли прив'язаність до гірських ландшафтів та сприятливий клімат Бескид. На відвойованих від лісу землях лемки традиційно займаються рільництвом, застосовують терасний метод обробітку ґрунту для запобігання водній ерозії, зсувів ґрунту та інших схилових процесів. У передгір'ях Бескид розвинуті також садівництво та городництво. Тут культивуються морозостійкі сорти плодкових дерев, генофонд яких треба зберігати.

Лемки відрізняються своєрідним діалектом. Лемківський говір, в якому запозичено чимало польських, словацьких та німецьких слів, належить до Карпатської групи південно-західного діалекту української мови.

Лемківщина відзначається старовинними пам'ятками сакральної архітектури. На території Ужанського НПП у населених пунктах Ужок, Сіль, Кострино, Сухий, Гусний охороняють унікальні лемківські дерев'яні церкви і дзвіниці XVII та XVIII-го століть.

Нащадками лемківських родів були композитор М. Вербицький (автор музики українського гімну), відомий співак Н. Менциньський та інші діячі культури. На Пряшівщині в селі Тополя народився народний будитель Олександр Духнович.

Завдання Ужанського національного природного парку полягає у сприянні збереженню зараз малочисельної етнічної групи лемків у їх природному оточенні та забезпеченні сталого економічного розвитку в гірських ландшафтах, де відбувався їхній етногенез.

Національні природні парки „Синевир“ (4000 га) і Сколівські Бескиди (24702 га) та регіональні ландшафтні парки Надсянський (19428 га) і Верхньо-Дністровські Бескиди (8356 га).

Національний парк „Синевир“ розкинувся на Закарпатті в південній частині Бойківщини, національний природний парк Сколівські Бескиди та регіональний ландшафтний парк Верхньо-Дністровські Бескиди охоплюють її північну частину, а Надсянський регіональний ландшафтний парк — західну частину. Отже, згадані заповідні об'єкти в достатній мірі репрезентують ландшафтні та соціально-економічні умови Бойківщини.

На північному макросхилі Карпат бойки проживають на обширній території від басейну Сяну на заході до басейну Лімниці на сході, а в гірській частині Закарпаття на Міжгірщині [7, 8, 9]. Закарпатські бойки називають себе також верховинцями. Етнографи виводять назву бойків від діалектної частки бойє, яку вони вживають у значенні „так“. Автори „Руської трійці“ — Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький — вважали бойків нащадками кельтських племен, які з VI ст. до н. е. жили в Центральній Європі, а близько I ст. н. е. перейшли на Балкани. Археологи стверджують, що в басейнах рік Тиси, Дністра, Західного Бугу, а також Прип'яті, Дніпра, у Криму є пам'ятки кельтського походження. Згідно з С. Рябій-Карпінською [6], існує гіпотеза, що бойки є нащадками давнього слов'янського племені білих хорватів, які жили в Бескидах (можливо, від них походить назва Карпати) і котрих Володимир Великий приєднав до Київської держави. Мовознавці назву бойків пов'язують з антропонімом (прізвище чи ім'я) Бойко, яке у слов'ян було поширене з дуже давнього часу.

Бойківські лемки екологічно й економічно прив'язані до гірських ландшафтів, де займаються здебільшого рільництвом та скотарством. У передгір'ях Бескид вони ще у XVIII ст. почали застосовувати терасування гірських схилів для запобігання поверхневому змиву ґрунту, водній ерозії, зсувам. На терасах різної широти вирощували зернові та просянні культури, а також плодові дерева і чагарники. Під час колективізації земельного фонду ці тераси були занедбані, тому нині треба відтворити традиційні форми гірського рільництва.

Бойки відрізняються від сусідніх субетносів мовою (бойківська говірка), оригінальним одягом, народними звичаями та архітектурними будівлями. На території національного природного парку Сколівські Бескиди в багатьох населених пунктах збереглися церкви, побудовані в бойківському стилі. Це церква Святого Миколая (1824 р.) у с. Крушельниці, церква Святої Параскеви (1876 р.) та дзвіниця у Коростеві, церква та дзвіниця (1824 р.) у с. Корчині. Національний природний парк цікавий і в історичному плані. В 988 р. по долині Опору пройшли угорські племена в басейн Дунаю. У парку унікальною історико-культурною, археологічною

та ландшафтно-естетичною пам'яткою є скельний оборонний комплекс IX—XIII ст. — фортеця Тустань в околицях села Урич. У 1994 р. тут створено державний історико-культурний заповідник. На території Надсянського регіонального ландшафтного парку в селах Велика Яблунка, Нижня Яблунка, Турів також збереглися пам'ятки сакральної архітектури — церкви і дзвіниці з XVIII—XIX ст. збудовані у класичному бойківському стилі. В Турці існує бойківський музей, в якому зберігаються зразки матеріальної культури Бойківщини. На території цього парку було 10 бойківських сіл з населенням понад 10 тис. осіб. У 1945—1946 рр. із прикордонних сіл Дідове, Локіть, Соколики та ін. населення було насильно депортоване сталінським режимом, що підірвало економічну ситуацію цього Бойківського краю.

Бойківщина славиться видатними культурними і політичними діячами. Тут народилися Юрій Дрогобицький, професор, а згодом ректор одного з найстаріших у Європі університетів у Болонії, гетьман Петро Канашевський-Сагайдачний, Іван Франко та інші видатні особистості. Мати Тараса Шевченка мала прізвище Бойко і, правдоподібно, походила з Бойківщини.

Важливим обов'язком заповідних об'єктів на Бойківщині є збереження поряд із природною багатію етнічної та історико-культурної спадщини.

Карпатський біосферний заповідник (38930 га), Карпатський національний природний парк (50300 га), Вижницький національний природний парк (7978 га) та національний природний парк „Гуцульщина“ (32271 га). Усі ці територіяльно значні природоохоронні об'єкти були створені впродовж останніх десятиліть у Гуцульському краю, який охоплює східну, найвищу і найцікавішу в ландшафтно-географічному та етнографічному розумінні частину Українських Карпат. Тут проліг гірський масив Чорногора з найвищою в Україні вершиною Говерла (2061 м над р. м.), Гринявсько-Чивчинські гори (найвища гора Стій, 1664 м), Горгани (Лопушна, 1818 м), Марамороський кристалічний масив або Гуцульські Альпи (Піп Іван, 1940 м.) та Свидовецькі гори (Близниця, 1873 м).

Своєрідна природа регіону мала певний вплив на формування гуцулів — найвиразнішої етнічної групи українців. Вони заселяють обширну територію верхів'я басейну рік Пруту, Білого і Чорного Черемошу на Івано-Франківщині. Це південь Надвірнянського, Косівського та Верховинського районів. У Чернівецькій області гуцули живуть у Путильському та на півдні Вижницького районів, а в Закарпатті — переважно в Рахівському районі. Значна частина гуцулів живе також у Марамороському регіоні в басейні річки Вішеу на території Румунії.

Гуцули — типовий гірський субетнос, пристосований до життя у суворох гірських ландшафтах. Рільництво, садівництво, городництво мають тут обмежене поширення. Основним заняттям сільського населення є скотарство, зокрема вівчарство на полонинах. Займаючись упродовж століть вівчарством, гуцули вдосконалили виробництво молочних продуктів — овечого сиру (буц), бринзи, масла, гуслянки (різновидність кефіру), вурди (спеціальний сир) та інших. Для потреб вівчарства на Гуцульщині була виведена спеціальна порода собак — біла вівчарка, яка надійно захищає отари овець від нападу хижих звірів. Гуцули люблять коней. У минулому гібридизацією вони вивели спеціальну низькорослу породу гуцульських

коней заввишки 150—160 см, добре пристосованих для робіт у гірських умовах. На жаль, під час колективізації гуцульські коні зникли. Нині їхнє поголів'я успішно розводять в Ужгородському районі. Треба відродити цю породу на Гуцульщині, де вона виникла.

Гуцульщина славиться добре розвинутими народними промислами: різьбленням у дереві, килимарством, ткацтвом, художніми вишивками, гончарством, виготовленням прикрас та художніх речей із шкіри, міді, заліза. Вплив гірської природи на спосіб життя гуцулів, їхню релігійну культуру, народні традиції тощо всебічно розкриті у класичному творі Михайла Коцюбинського „Тіні забутих предків“.

Гуцульщина — місце народження, проживання і творчої наснаги видатних діячів української культури і науки. В селі Сторонці-Путилові на Буковині (тепер смт. Путила, районний центр Чернівецької області) народився 8 серпня 1834 р. видатний український письменник-демократ і громадський діяч Юрій Федькович. На Гуцульщині проживав український письменник і етнограф Софрон Витвицький. Довгі роки він перебував у с. Жаб'ї; у 1861 році гуцули обрали його послом до краєвого Галицького сейму. Спостерігаючи життя гуцулів, знаючи їхній побут і вивчаючи їхню історію, Витвицький написав нарис з історії Гуцульщини та драматичний твір „Братня незгода“ (1867), а також публікував свої поезії у газетах „Слово“, „Буковинська зоря“. Він мав творчі зв'язки з Михайлом Драгомановим і Сергієм Подолинським, які гостювати в нього 1875 р. У селі Монастирському (тепер у складі м. Косова), у селянській сім'ї народився 17 вересня 1853 р. відомий український письменник, громадський діяч Михайло Павлик. Неодноразово побував на Гуцульщині видатний український письменник і громадський діяч Василь Стефаник. В околицях Буркута він зустрічався з Лесею Українкою. Зі своїм побратимом Марком Черемшиною Стефаник бував у Кобаках та інших місцевостях Косівщини. Вони вивчали народну творчість, зачаровувались побутом гуцулів, захоплювались дивовижними краєвидами, що надалі передавалося у творах. На початку ХХ ст. побувала в гуцульському краї Леся Українка. За порадою лікарів вона поїхала в гори в Буркут на Галицькій Гуцульщині, щоб зміцнити своє здоров'я. Дорога на Буркут пролягала через надзвичайно гарні околиці буковинсько-галицької Гуцульщини: Вижницю, Кути, Криворівню, Жаб'є.

З Гуцульщиною пов'язана частина життя і творчої діяльності Івана Франка. Багата на народну творчість і екзотичність Гуцульщина надихала його на нові твори. Саме тут він написав чимало оповідань, готував етнографічні матеріали, вів широку кореспонденцію, займався перекладацькою діяльністю, цікавився політичним життям, написав передмову до своєї збірки „Добрий заробіток“, чимало оповідань.

У селі Кобаках на Гуцульщині 13 квітня 1874 р. народився у селянській сім'ї відомий український письменник, культурно-освітний і громадський діяч Марко Черемшина. З Гуцульщиною пов'язано ім'я українського педагога, етнографа, публіциста, громадського діяча Володимира Шухевича. Його 5-томне видання про Гуцульщину мало вагоме етнографічне і пізнавальне значення, що принесло йому велику славу.

Природне середовище вплинуло також на формування архітектурної творчості на Гуцульщині, про що свідчать чисельні пам'ятки сакральної архітектури, зокрема хрещаті дерев'яні церкви. Архітектори встановили,

що існують зв'язки між гуцульськими хрещатими церквами та давньоруським зодчеством [14]. На території згаданих вище заповідних об'єктів охороняють дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури в Ясінях на Закарпатті (церква в місцевості Плитовате, 1780 р., Струківська церква, 1824 р.), у Косові (1895 р.), Дорі (XVII ст.), Ділятині (1620—1930 рр.) та в інших місцях на Івано-Франківщині.

Гуцульщина в екологічному розумінні найменш забруднений регіон Карпат. Завдяки мальовничим гірським ландшафтам та етнографічній оригінальності вона здавна є привабливим краєм для туризму, зокрема й закордонного. Тому дирекціям згаданих парків слід надавати належну увагу як збереженню етнографічної спадщини, так і розвитку тут рекреаційно-туристичної інфраструктури. Такі заходи матимуть для Гуцульського краю певне економічне значення.

Значення природо-заповідного фонду для збереження історично важливих місцевостей

Завдяки географічному положенню Українських Карпат у Центрально-Східній Європі на їх території упродовж тривалого історичного періоду і, зокрема, упродовж Першої та Другої світових воєн відбувалися різні історичні події. Тому гірські ландшафтні системи цікаві і в історичному плані. Оцінюючи їх з таких позицій, треба приділити увагу збереженню місцевостей, з якими пов'язані визначні історичні та культурні події.

Для прикладу наведемо, що у США в мережу заповідних територій включено 11 місцевостей, де відбувалися національні битви, три національні парки створено в місцях національних битв. Під охороною 63 національні історичні місця, 26 національних історичних парків, 9 національних військових парків. Ці заповідні природо-історичні місця щороку відвідують мільйони жителів США. В Росії охороняють місця Бородинської битви. В Чеській Республіці в околицях Славкова на Мораві взято під охорону ландшафти, де під час наполеонівського походу відбулася знаменита битва трьох імператорів під Австерліцом.

У системі природо-заповідного фонду України в даний період відсутня категорія, яка передбачала б охорону ландшафтів, де відбувалися визначні історичні події. Для такої мети запропоновано створювати спеціальні *ландшафтно-меморіальні парки та ландшафтно-меморіальні пам'ятки* [11]. Подаємо їх природоохоронне визначення.

Ландшафтно-меморіальний парк — це охоронний об'єкт, який створюється для збереження більших за площею природних або окультурених ландшафтів, де відбувалися визначні історичні чи культурні події. Територія таких парків не вилучається з фонду землекористувачів, але вони повинні так використовувати природні ресурси, щоби не порушувати історичних чи культурних вартостей. Ландшафтно-меморіальні парки можуть мати загальнодержавне або регіональне значення, їх повинні затверджувати відповідні установи.

Ландшафтно-історична пам'ятка — об'єкт, який створюється для охорони місць, що в історичному та культурному розумінні мають важливе значення, але займають меншу площу. Ці об'єкти також не вилучаються із земельного фонду землекористувачів. Рішення щодо їх створення повинні ухвалювати обласні ради народних депутатів. Подаємо

перелік пропонуваніх до створення ландшафтнo-історичних пам'яток (ЛІП) та ландшафтнo-меморіальних парків (ЛМП):

ЛІП „Долина князя Святослава“ між смт. Сколе та Гребеновим у басейні річки Опір. За народним переказом, тут була могила князя Святослава, що в 1015 р. загинув у битві з дружиною київського князя Святослава Окаянного.

ЛМП „Гора Маківка“ в Besкидах на Львівщині. У Першу світову війну на Маківці (958 м н. р. м.) з 29 квітня до 2 травня 1915 р. Українські Січові Стрільці здобули перемогу над російським полком. Битва стала символом на шляху зусиль створення Української Армії та Держави. На вершині гори поховано 47 січовиків.

ЛІП „Говерла“. На території Карпатського біосферного заповідника охороняється найвищий в Україні гірський масив (2061 м н. р. м.), що є ландшафтнo-географічним символом нашої держави. До війни тут відбувалися зустрічі студентів і селян Закарпаття та Івано-Франківщини. Тепер гуцули щороку відзначають на Говерлі свято Івана Купала. На її вершині встановлено пам'ятний хрест як символ Соборної Української Держави.

У часи Першої світової війни Карпати були ареною боїв між російською та австро-угорською арміями. Їх сліди збереглися у багатьох місцевостях. Доцільно організувати ландшафтнo-історичні пам'ятки (ЛІП) в таких місцях:

На Ужоцькому перевалі, де поховано понад 500 офіцерів і вояків російської та угорської армій.

На „Горі Черемха“, що на території Ужанського НПП, де збереглося кладовище загиблих угорських вояків.

Між селами Яблунівка та Кремінці на лівобережжі Яблунецького потоку на території Карпатського НПП є поховання австрійських солдатів.

Військові могили збереглися також у деяких місцях Говерлянського лісництва Карпатського НПП. Їх треба виявити і взяти під охорону.

Під час Другої світової війни Карпати були ареною героїчних боїв карпатських січовиків та воїнів УПА, які боролися за нашу свободу. Для збереження місцевостей історичних подій запропоновано створити кільканадцять ландшафтнo-історичних пам'яток (ЛІП).

ЛІП „Красне Поле“ лежить на правобережжі Тиси біля Хуста. 14—15 березня 1939 р. тут відбулася битва за незалежність Карпатської України між карпатськими січовиками та угорською армією. У боях брали участь Роман Шухевич та інші національні герої.

ЛІП на Яблунецькому перевалі. Пов'язана з подіями боїв карпатських січовиків за Закарпатську Україну.

ЛІП на Верецькому перевалі. В 1939 р. тут гортійськими жандармами були розстріляні карпатські січовики з Галичини, які боролися за Закарпатську Україну.

ЛІП „Чорний ліс“ в Івано-Франківській області. У 1944 р. тут проходили запеклі бої між УПА та підрозділами НКВС.

ЛІП у верхів'ї річки Мізунки на Івано-Франківщині. Тут до 1950 р. діяв військовий шпиталь УПА.

ЛІП в околицях с. Хітар у Сколівських Besкидах на Львівщині. В 1944—1945 рр. тут вишколювали старшин та підстаршин УПА.

ЛПП „Гора Магура“ в околицях с. Либохори на Львівщині. В 1944—1945 рр. у лісовому масиві була підстаршинська школа УПА.

ЛПП „Урочище Зеленківське“ в околицях с. Підгородці на Львівщині. Тут у 1944—1945 рр. стояв курінь УПА, а в січні 1945 р. відбувся бій із загоном НКВС.

ЛПП „Гора Лопара“ лежить біля смт. Сколе. Тут у 1944 р. відбувся бій між легендарною сотнею УПА „Різуна“ та німецьким загоном, який потерпів поразку.

ЛПП у лісовому масиві в околицях с. Недільна Самбірського району на Львівщині. Тут 11—15 липня 1944 р. відбулися установчі збори Української Головної Визвольної Ради.

ЛПП у лісовому масиві біля Боринського лісництва в с. Бориня на Львівщині. Тут поховані воїни УПА, що загинули в боях з опричниками НКВС.

Детальніша інформація про згадані ландшафтно-меморіальні парки та ландшафтно-історичні пам'ятки подана в публікації С. М. Стойка [11]. Треба продовжити дослідження для виявлення цінних в історико-культурному плані місцевостей та вжити заходів для їх збереження.

У природо-заповідному фонді можливі різні форми діяльності, спрямовані на збереження етнографічної та історико-культурної спадщини: підтримання сталого розвитку у природних і окультурених ландшафтних комплексах, які мають для етнічних груп важливе народногосподарське значення; сприяння розвитку народних виробів; дослідження та збір етнографічних і фольклорних матеріалів, пов'язаних із навколишньою природою; організування спеціальних музеїв та виставок; включення етнографічних та історико-культурних пам'яток у мережу туристичних стежок для широкого ознайомлення з ними; створення етно-екологічних стежок, які поєднують природу й культуру етнічних груп; проведення тематичних конференцій та читання лекцій; створення гуртків для охорони етнографічних та історико-культурних пам'яток.

Висновок

Обґрунтована концепція збереження у системі територіальної охорони природи етнічної та історико-культурної спадщини матиме важливе значення для етногенезу та життя субетносів у довіклілі, в якому вони сформувалися. Вона сприятиме також збереженню народних традицій, фольклору, народної творчості, а отже, й історичної та культурної пам'яті народу. Потенційні можливості для реалізації цих завдань існують у біосферних резерватах, територіально значних національних природних та регіональних ландшафтних парках. Збереження у природо-заповідному фонді культурних та історичних традицій буде вагомим внеском у духовну сферу українського етносу. Відвідування ландшафтно-меморіальних об'єктів матиме значне етичне, патріотичне та виховне значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. М.: Наука, 1965. 175 с.

2. *Гумилев Л. Н.* Этноты в ландшафтах // Человек и природа. 1988. №10. С. 14—80.
3. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. Гидрометеиздат. 1990. 528 с.
4. *Кубийович В.* Лемки. Енциклопедія Українознавства. Париж; Нью-Йорк, 1962. Т. 4. С. 1275—1280.
5. Лемківщина: У 2-х т. Матеріальна культура. Львів, 1999. Т. 1. 359 с.
6. *Рябий-Карпінська С.* Бойки. Енциклопедія Українознавства. Париж; Нью-Йорк, 1965. Т. 1. С. 149—150.
7. *Одинський О. І., Ровенчак І. І., Скрипник Я. П.* Етнографія. М:1000000 // Навч. краєзн. атлас Чернівецької обл. Львів. ВНТЛ. 2000. С. 16.
8. *Ровенчак І. І.* Етнографія. М:1500000 // Навч. краєзн. атлас Львівської обл. Львів. ВНТЛ. 1999. С. 14.
9. *Ровенчак І. І., Тиводар М. П.* Етнографічна карта. М:750000 // Закарпатська обл. М.: КГК. 1991. С. 25.
10. *Стеценко С. В.* Етнонаціональні імперативи заповідної справи // Загальнотеоретичні і методологічні основи заповідної справи. Канів, 1999. С. 34—36.
11. *Стойко С. М.* Завдання заповідних ландшафтів щодо збереження природної, історичної та культурної спадщини в Україні: Вісник Львів. ун-ту. Сер. географ. Вип. 6. 2000. С. 65—70.
12. *Стойко С. М., Крук Д. Є.* Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків, лемків // Гори і люди (в контексті сталого розвитку): Матеріали міжнар. конф. 2002. Рахів, 2002. Т. II. С. 179—185.
13. *Турчак О.* Депортація лемків // Лемківщина. Матеріальна культура. Львів, 1999. Т. 1. С. 105—118.
14. *Тарас Я.* Хрещаті дерев'яні церкви на Гуцульщині // Історія Гуцульщини. Львів.: Логос, 1999. Т. 4. С. 472—510.
15. *Krauklis A.* The landscapes as an ecological, economic and humanistic reality // Present and historical nature-culture interactions in landscapes. Experience for 3-rd Millenium. International conference. Prague, 1998. P. 28.
16. *Richling A., Solon I.* Ekologia krajobrazu. Warszawa, 1938. 318 s.

SUMMARY

Stepan STOYKO, Daria KRUK

POTENTIAL SIGNIFICANCE OF NATIONAL NATURAL AND REGIONAL LANDSCAPE PARKS AND BIOSPHERE RESERVES IN CARPATHIANS FOR PRESERVATION OF AN ETHNIC AND HISTORICAL-CULTURAL HERITAGE

The role of Carpathians mountain landscapes in formation of ethnic groups of lemky, bojky, hutzuls is designated. The significance of the large territorial objects on natural preserved fund for preservation their ethnic features, material culture, historical memory is shown. New categories of preserved territories: landscape-memorial park and landscape-historical site are offered for preservation of district, in which there were significant historical and cultural events.